

जलवायु परिवर्तनको चुनौती र अगाडिको बाटो

जलवायु परिवर्तन भनेको के हो र किन भइरहेको छ?

सूर्यबाट आउने तापलाई सोसेर पृथ्वीलाई न्यानो बनाई राख्ने काम हरितगृह ग्याँस (जस्तै कार्बनडाइअक्साइड, मिथेन र नाइट्रस अक्साइड) ले गर्ने हुनाले यस्तो ग्याँस बढी भए पृथ्वी बढी तात्नु र थोरै भए चिसिनु सामान्य कुरा हो। प्रकृतिले आफैँ उत्पादन गर्ने यस्ता ग्याँसहरूको मात्रा मानव सिर्जित क्रियाकलाप (कोइला, पेट्रोल र वन फडातीबाट प्राप्त हुने ऊर्जाको खपत) ले गर्दा विगत एक सय वर्षमा अमूल्य रूपमा बढेका कारण पृथ्वी सोचे भन्दा छिटो ताल थालेको कुरा वैज्ञानिक रूपले पुष्टी भैसकेको छ। यो सामान्य अवस्था होइन किनभने यसले ल्याउने विपत्ति भयानक र मानवीय क्षमताले सम्हाल्न हाम्रो पर्छ। उदाहरणका लागि पृथ्वीको सबै ठाउँमा रहेको हिउँ पग्लिएर छिट्टै सकिने अवस्था आइसकेको छ। विगत १०० वर्षमा पृथ्वीको सरदर

तापक्रम करीब १ डिग्री सेल्सियसले मात्र बढेको भए पनि संसारमा सुखा, सडेरी, बाडी-पहिरो र भू-अयको समस्या तीव्र रूपमा बढेबाट आउँदा दिनहुँ अझ कठिन हुने निश्चित प्रायः छ। वैज्ञानिक अध्ययनबाट यो पनि पुष्ट भइसकेको छ कि विगतमा भएका औद्योगिकरण लगायतका मानवीय क्रियाकलापले पृथ्वीको वायुमण्डलमा धुसिकेको हरितगृह ग्याँसबाट आउँदा कैयौँ दशकसम्म तापक्रम बढी नै रहने निश्चित छ। सारांशमा पृथ्वीको प्राकृतिक सन्तुलन खल्बलिनै गरी तापक्रम वृद्धि भएर हजारौँ वर्ष देखि मानवले भोग्दै, बुझ्दै आएको जलवायु अब सदाको लागि बदलिन गइरहेको अवस्थालाई "जलवायु परिवर्तन" भनिन्छ।

जलवायु परिवर्तनबाट नेपाललाई के असर पर्छ?

पृथ्वीको सरदर तापक्रम वृद्धिदर भन्दा नेपालमा कैयौँ गुणा बढीले तापक्रम बढी रहेको छ। फरी वर्षा हराउँदै गएको अनुभव धेरैले गरेका छन्। मौसमी आँकडाले पनि यो पुष्टि गरिसकेको छ। यसर्थ नेपाल संसारकै लागि जलवायु परिवर्तनको छिटो र धेरै प्रभाव भेल्ने मुलुकमा परेको छ। हाम्रो वरपर पनि २०-२५ वर्ष पहिलेको भन्दा अहिले यतस्पति, पातीको बहाव, जीवजन्तुको रहनसहन लगायत धेरै कुरामा परिवर्तन आइसकेको छ। जलवायु परिवर्तनले प्रत्यक्ष र परोक्ष प्रभाव पार्ने हुनाले यसको वास्तविक असर बुझ्न चिन्तन र अध्ययन गर्नु पर्ने हुन्छ किनभने जलवायु परिवर्तनले पहिला देखिएकै समस्यालाई अझ तीव्र, जटिल र व्यापक बनाइरहेको हुन्छ। विशिष्ट भौगोलिक अवस्थाका कारण नेपाल अन्य क्षेत्रको तुलनामा जलवायु परिवर्तनका दृष्टिले करीब ६ गुणा बढी संवेदनशील छ। जलवायु परिवर्तनका कारण हिमाली,

तत्काल गरि हाल्नु पर्ने कामहरू

- सरकारी वन भन्दा सामुदायिक वन व्यवस्थापन प्रभावकारी भएको हुँदा समुदायलाई हस्तान्तरण गरी वन विनाश रोक्दै दीगो वन व्यवस्थापनको उद्देश्य प्राप्त गर्न जोड दिनुपर्छ।
- जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूसँग जुध्न तथा कार्वन व्यापारका लागि सक्षम हुन राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरका सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको भूमिका स्पष्ट बनाउँदै सोहीअनुसार उनीहरूको संस्थागत तयारी र क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्छ।
- संरक्षित र व्यवस्थित वनमा संचित कार्वनको व्यापारबाट अधिकतम फाइदा लिन तमूना अभ्यास गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा वार्तामा दरिलो सहभागिता जनाउने र प्राप्त फाइदाको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ।
- प्राकृतिक प्रकोपहरूका जोखिम तथा अनिश्चितताहरू कम गर्न पूर्व जानकारी प्रणाली विकास गर्ने र यसबाट बच्ने उपायहरू अयलम्बन गर्नुका साथै स्थानीय जनतालाई यसका प्रभाव व्योहोर्न सक्ने बनाउन जलवायु अनुकूलतालाई स्थानीयकरण गर्दै जानुका साथै जनचेतना वृद्धि र गरिवी न्यूनीकरण गर्नुपर्छ।
- जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने अल्पकालिन र दीर्घकालिन प्रभावहरू बारे बृहत अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरलाई यथोचित जानकारी प्रवाह गर्नुपर्छ।
- जलवायु परिवर्तनको जोखिमबाट सुरक्षित हुन पाउने नेपाली जनताको अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गर्न संवैधानिक व्यवस्था गर्नुका साथै यसलाई व्यवहारमा उतार्नका लागि राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत नीति तथा योजना र कार्यक्रमहरूमा समेत मूल प्रवाहीकरण गर्नुपर्छ।

पहाडी, चुरे, भावर तथा तराई सबै क्षेत्रमा विशिष्ट किसिमका तकारात्मक प्रभावका संकेतहरु देखा पर्न थालिसकेका छन् । नेपालमा औसत वार्षिक तापक्रम 0.06° सेल्सियसका दरले बढ्दै गएको छ^१ । यसबाट मौसम असन्तुलित हुने, जलस्रोत प्रणालीमा असन्तुलन हुने, जल उत्पन्न प्रकोप बढ्ने, जैविक विविधता जोखिममा पर्ने, कृषि उत्पादकत्वमा ह्रास आउने तथा मानव स्वास्थ्यमा समेत उल्लेखनीय तकारात्मक असर पर्न थालिसकेको छ ।

जलवायु परिवर्तनले पार्ने प्रभावका केही उदाहरणहरू:-

- नेपालमा भरौ वर्रा अनियमित हुँदै आएको छ । छोटो समयमा हुने अतिवृष्टि, अनावृष्टि र स्रण्डवृष्टि जस्ता समस्याहरु वर्षेपिच्छे बढ्दैछन् । उच्च हिमाली भेगमा अचेल हिउँ पर्न कम भएको छ भने सडेरौको अवधि लम्बिएको छ । एकैचोटि अत्यधिक पानी पर्नाले बाढी-पहिरोको प्रकोप बढेको छ जसका कारण बसेनी ठूलो धनजनको क्षति भएको छ । सन् १९५४ देखि २००० सम्म प्राकृतिक प्रकोपबाट मरेका करीब २१ हजार मानिसहरुमध्ये एक चौथाई जलवायुजन्य प्रकोपका कारण मारिएका थिए । त्यस्तै सन् २००० देखि २००५ सम्म नेपालमा करीब १२०० जना व्यक्ति खासगरी गरिबहरुले बाढी पहिरोका कारण ज्यान गुमाएका थिए^२ भने थुप्रै मानिसहरु घाइते र घरबार बिहिन भएका थिए ।
- ठार्उँ ठार्उँमा पानीका मूल फुट्न छोडेका छन् भने भएका स्रोतहरु पनि छिटोछिटो सुक्न थालेका छन् ।
- हिम भण्डारमा उद्गम स्रोत भएका नदीहरुमा हिउँको संचिति घट्दै जाँदा तिनीहरुको सरदर बहाव पनि घट्दै गएको छ ।
- वन सम्पदाको समग्र वस्तुस्थिति बदलिन सक्ने देखिएको छ । कुनै कुनै स्थानीय प्रजातिलाई बाह्य प्रजाति वा त्यहीँको अर्को प्रजातिले विस्थापित गर्ने, रोगको संक्रमण बढ्ने र प्राकृतिक वासस्थान अनुपयोगी हुँदै जानाले अस्तित्वको लागि वनस्पति तथा जीवजन्तुहरु स्थानान्तरण हुन थालेका सूचना आउन थालिसकेका छन् ।
- आगलागी, महामारी रोगको प्रकोप र बढ्दो सुखा वा ताप सहन नसकि वनस्पतिको पुनर्उत्पादन र आत्म रक्षामा कम

आउने हुँदा वनजङ्गलको विनाशमा अझ तीव्रता आउन सक्ने सतरा देखिएको छ ।

- तापक्रम वृद्धिका कारण हिमाली क्षेत्रमा नयाँ हिमतालहरु देखा परेका, पुराना तालहरु ठूला बन्दै गएका, हिम पहिरो जाने क्रम बढेको, हिमाली भेगमा भू-स्खलन जस्ता समस्याहरु देखा परेका छन् । हाल नेपालका करिब २० वटा हिमताल फुट्ने सतरामा रहेका छन्^३ भने पाँचवटा फुटिसके^४ । हिमताल फुट्दा नदीकिनारका क्षेत्रमा बाढी गएर ठूलो क्षति हुन जान्छ । हिमताल फुटेर आउने बाढी वर्षाको बाढीभन्दा बढी खतरनाक हुन्छ भन्ने कुरा सन् १९९५ मा दुधकोशी हिमताल फुटेपछि बर्सातको भन्दा ४ गुना ठूलो बाढी आएकाबाट स्पष्ट हुन्छ ।
- सिमसार क्षेत्रहरु सुक्ने, पुरिने वा आकार घट्ने स्थिति पैदा हुन्छ । यसबाट चरालगायतका जैविक विविधताका स्रोतहरु घट्न गई पर्यटन व्यवसायमा समेत असर पर्न जान्छ ।
- नेपालमा कृषि उत्पादकत्वमा समेत कमी आउने निश्चित छ । नेपालमा ६४% खेतीपाती आकाशे पानीमा भर पर्ने^५ भएकाले खेतबारीमा पानी कम हुने वा बाढी पहिरो आउने, भू-स्खलन हुने तथा बढी तापक्रमबाट रोग, किराको प्रकोप बढ्नाले खाद्यान्न अभाव, असुरक्षा, रोग, भोकमरी जस्ता समस्या बढ्ने लक्षण देखिएको छ ।
- जलवायु परिवर्तनबाट विशेषगरी गरिब, किसान, वृद्धवृद्धा, बालबच्चा, अपाङ्ग लगायतका समूहहरु कुपोषण, बाढी, पहिरो, डडेलो, सडेरौका कारण सतरामा पर्दछन् । नेपालमा अति गर्मी तथा जाडोका कारण थुप्रैले ज्यान समेत गुमाएका छन् । गर्मी ठार्उँमा देखिने औलोजस्ता रोगहरु पहाडी भेगमा पनि देखिन थालेका छन् । त्यस्तै पानी प्रदूषित भएर भाडापखाला, टाइफाइड, कालाजार जस्ता रोगहरु फैलने सतरा पनि बढेको छ ।

नेपालमा भएका केही प्रयासहरु

नेपाल जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी र न्यौटो प्रोटोकल (UNFCCC) को पक्ष राष्ट्र रहिआएको छ । नेपालले उक्त महासन्धिको लागि पहिलो राष्ट्रिय सन्चार प्रतिवेदन सन् २००४ मा तयार पारी सकेको छ भने अहिले दोस्रो सन्चार प्रतिवेदन तथा राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजना (NAPA) तयारीको क्रममा रहेको छ । विश्व कार्बन व्यापारमा पहुँच बढाउनका लागि सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रले संयुक्त रूपमा पनि केही प्रयासहरु गर्दै आएका छन् । रेड (Reduced Emission From Deforestation and Forest Degradation) संयन्त्रबाट फाइदा लिन आवश्यक तयारी र क्षमता अभिवृद्धिको लागि वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले सरोकारवाला संस्थाहरुको सहयोग र सहकार्यमा रेड तयारी योजना (Readiness Plan) निर्माण गरिरहेको छ । यस कार्यमा विश्व बैंकको सहयोग प्राप्त छ । त्यस्तै विभिन्न गैर सरकारी संघ संस्था तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघले पनि रेड सम्बन्धी केहि कार्यहरु शुरु गरेका छन् ।

नेपालका चुनौतीहरू

नेपालको वर्तमान वन व्यवस्थापन पद्धति, ऊर्जा उपयोग, कृषिप्रणाली तथा औद्योगिक विकासको परिप्रेक्षमा जलवायु परिवर्तन तथा कार्बन व्यापारसम्बन्धी पहलबाट नेपालले अधिकतम फाइदा कसरी उठाउन सक्दछ भन्ने चुनौती हाम्रा सामु खडा छ। नेपालमा यससम्बन्धी प्रमुख चुनौतीहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्।

- दिगो वन व्यवस्थापन गरी कार्बन सञ्चिती बढाएर कार्बन व्यापार गर्ने बलियो आधार भए पनि उचित तयारी हुन सकेको छैन।
- नेपालका अधिकांश जनता जलवायु परिवर्तनप्रति अनुकूलन गर्न सक्ने स्थितिमा छैनन्। उनीहरूको क्षमता वृद्धि गर्न थप लगाती गर्नु पर्ने भएको छ।
- विद्यमान नीति तथा कानून, योजना र कार्यक्रमहरूमा जलवायु परिवर्तनको चुनौती मुखरित भएको छैन। जस्तै:- नेपालको लागि दिगो विकासको प्रस्ताव २००२ तथा दशौं पञ्चवर्षीय योजना र अन्तरिम योजनामा समेत स्थान पाएको "जलवायु परिवर्तन"को सवालले विभिन्न क्षेत्रगत (कृषि, वन, जलस्रोत) योजनाहरूमा भने स्थान पाउन सकेको छैन।
- जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पर्याप्त अध्ययन तथा अनुसन्धान नभएकाले यस सम्बन्धी जानकारीको अभाव छ।
- विश्वमा हालै मात्र विकास हुन थालेको कार्बन बजारमा नेपालको पहुँच पुऱ्याउनका लागि पर्याप्त प्रयास हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धी धेरै प्रश्नहरू अनुत्तरित नै छन्। कार्बन व्यापारमा कसरी प्रवेश गर्ने? कुन दरमा कार्बन बिक्री गर्ने? यसका निमित्त चाहिने दस्तावेजीकरण कसरी र कसले गर्ने? र फ्रेताको पहिचान, सम्बन्ध विकास कसले, कसरी गर्ने? भन्ने कुराको निष्कर्ष हुन सकेको छैन भने कार्बन व्यापारसहायताका पक्षमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समन्वय र सहकार्य गर्ने क्षमता तथा प्रतिबद्धतामा समेत कमी रहेको छ।
- देशका विभिन्न सरोकारवालाहरू (जस्तै राष्ट्रिय र

स्थानीयसरकार, गैर सरकारी र निजी क्षेत्रका भूमिकाबारेमा प्रष्टता छैन।

अगाडिको बाटो

जलवायु परिवर्तनको प्रश्न देशको अर्थव्यवस्था, भूमि, जल तथा वन व्यवस्थापन र ऊर्जा उपयोगसित मात्र नभई देशको विकास, नागरिक सुरक्षा, सार्वसुरक्षा तथा सामाजिक न्यायका प्रश्नसित गाँसिएको छ। जलवायु परिवर्तनका समस्यासँग जुध्न नेपालले यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रियरूपमा उपलब्ध अवसरहरू उपयोग गर्ने, स्थानीय रूपमा पनि कार्बन उत्सर्जन घटाउने र यसबाट हुने जोखिम न्यूनीकरणमा महत्वपूर्ण पाइलाहरू चाल्न हिलो गर्नु हुँदैन। सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसमेतको बृहतर साभेदारीमाफर्कत जलवायु परिवर्तनका सबै जटिलताहरू प्रष्ट हुनेगरी अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नुका साथै जनसमुदायस्तरमा समेत बहस चलाएर यसका असर न्यूनीकरण गर्ने तथा उपलब्ध अवसरहरू गुम्न नदिने रणनीति अबलम्बन गर्नु जरुरी छ। यसका लागि निम्नलिखित कार्यहरू महत्वपूर्ण छन्।

(क) अनुकूलन हुन सक्ने क्षमता अभिवृद्धि: नेपालमा जलवायु परिवर्तनका जोखिम तथा अनिश्चितता कम गर्न त्यसका बारेमा पूर्व जानकारी उपलब्ध गराउने र त्यसको प्रभावबाट बच्ने अनुकूलनका उपाय अवलम्बन गर्ने कार्य गर्नुपर्दछ। यसका लागि सुरक्षित स्थानमा बसोबासको व्यवस्था मिलाउनु, आर्कस्मिक उद्धार सामग्रीको व्यवस्था गर्नु, प्राकृतिक प्रकोपको पूर्व सूचना-प्रणाली विकास गर्नुका साथै सेती, ऊर्जा उत्पादन तथा वन व्यवस्थापनमा उपयुक्त प्रविधिहरूसमेत अवलम्बन गर्नुपर्दछ। जनचेतना विस्तार तथा गरिबी न्यूनीकरण गरेर अनुकूलन हुनसक्ने क्षमता बढाउनु पर्छ।

(ख) संवैधानिक, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था: जलवायु परिवर्तनको जोखिमबाट सुरक्षित हुन पाउने नेपाली जनताको अधिकरलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्न संवैधानिक व्यवस्था गर्नु पर्छ। यसका लागि हाल बनाइँदै गरिएको संविधानमा यस सम्बन्धी व्यवस्थाका लागि आवश्यक गृहकार्य गर्नु आवश्यक छ। साथै नेपालमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी उपयुक्त नीति, कानून तथा नियमहरू र तिनलाई व्यवहारमा लागू गर्न संस्थागत संरचना समेत विकसित गरिनुपर्दछ। स्थानीय स्तरमा विभिन्न समुदाय तथा संस्थाहरूले सुरु गरेका सिर्जनशिल कामहरूको पहिचान गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलन गर्ने कार्यमा सहभागी गराउनुका साथै अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा गरिने कार्बन व्यापार नियमन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सक्नेगरी संस्थागत व्यवस्था गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो।

(ग) अध्यायन तथा अनुसन्धान: जलवायु परिवर्तनबाट जनजीवन तथा प्राकृतिक प्रणालीमा पर्ने असरका साथै प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन नीति तथा कार्ययोजना बनाउन सहयोग पुऱ्नेगरी

वैज्ञानिक अनुसन्धान गर्नुपर्छ । विज्ञ, नीति निर्माता तथा पेशागत संघसंस्था एवं व्यक्तिमात्र नभएर सर्वसाधारणलाई पनि त्यस्ता अनुसन्धानमा सहभागी गराउनुपर्छ । अनुसन्धानका आधारमा उद्योगहरूमा समेत कार्बन उत्सर्जनका मापदण्डहरू बनाई लागू गर्नुपर्छ ।

(घ) वन व्यवस्थापन तथा कार्बन सञ्चयिताबाट आम्दानी: वनको जमिनमा हुने कार्बनको करिब ६०% भाग रक्ष बिरुवामा हुने भएकाले कार्बन सञ्चयीकरणका लागि वन व्यवस्थापन र वृक्षारोपण प्रभावकारी हुन्छ । वन विनाशको हालको गति रोक्न सकेको सण्डमा पनि वन क्षेपबाट हुने कार्बन उत्सर्जन घेरै हदसम्म कम गर्न सकिन्छ । स्थानिय समुदायहरूले वनको व्यवस्थापन शुरु गरेपछि विनाश घटेको हुँदा समुदायहरूलाई वन हस्तान्तरण गर्ने कामलाई तिब्रताका साथ अगाडी बढाउनु पर्ने देखिन्छ । वनमा सञ्चयिता भएको कार्बनको अन्तर्राष्ट्रिय बजार बन्दै गरेको तथा नेपाल कार्बन व्यापारका लागि योग्य समेत भएकाले यसबाट समुदाय र राज्यले थप आम्दानी गर्ने संभावना छ । यसको लागि दरिलो नीति र पूर्व तयारी गर्नु आवश्यक छ ।

(ङ) अन्तर्राष्ट्रिय प्रक्रियाहरूमा नेपालको हित रक्षा गर्ने: जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा क्योटो प्रोटोकलअन्तर्गत तथा अन्य बजारमूलक अवसरहरू सिर्जित भएका छन् भने थुप्रै प्रक्रियाहरू जारी रहेका छन् । नेपालले पनि ती प्रक्रियामा सहभागी भई नयाँ अवसरहरू खोजी गर्ने र वार्ताका क्रममा आफ्नो हित रक्षा गर्ने गरी वकालत गर्नुपर्दछ । नेपालप्रति अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय तथा विश्वबजारको दायित्व सिर्जना गरी उपलब्ध हुने आर्थिक स्रोतबाट नेपालका गरिब समुदायमा अनुकूलन तथा दिगो

विकासका थुप्रै काम गर्न सकिन्छ । यस क्रममा सामुदायिक वनको कार्बन व्यापार प्रक्रियाका लागि सहज हुने अन्तर्राष्ट्रिय व्यवस्था वा व्यापारका शर्तहरू बनाउनका लागि क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालले सक्रियता देखाउनु समेत आवश्यक छ ।

(च) सरोकारवालाहरूको भूमिका स्पष्ट पार्ने: जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित समस्या समाधानका लागि विभिन्न स्तरमा रहेका सरोकारवालाहरूले प्रयास गर्नुपर्छ । आ-आफ्नै विशिष्ट सफल पक्ष तथा क्षमता भएका राष्ट्रिय तथा स्थानीय सरकार, गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रबीचको सम्बन्ध, समन्वय र सहकार्यलाई व्यवस्थित गर्न उनीहरूका भूमिकाहरू स्पष्ट पार्नुका साथै तिनको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु अपरिहार्य छ ।

(छ) क्षेत्रगत मूलपवाहीकरण: जलवायु परिवर्तनबाट नेपालमा पर्ने अल्पकालीन र दीर्घकालीन प्रभावहरूबारे बृहत् अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी नेपालले अवलम्बन गर्नसक्ने प्रभाव न्यूनीकरण (mitigation) तथा अनुकूलन (adaptation) सम्बन्धी प्रावधानहरू व्यवस्था गरी तिनलाई व्यवहारमा उतार्न राष्ट्रिय नीति तथा रणनीति तयार गर्नुका साथै विभिन्न क्षेत्रगत नीति तथा योजना र कार्यक्रमहरूमा समेत मूल पवाहीकरण गर्नुपर्छ । राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा स्थानीयस्तरमा जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका कार्यहरू बृहत्/व्यापक पार्नुका लागि नेपालका क्षेत्रगत योजनाहरू (जस्तै: वन, जलस्रोत, यातायात, कृषि, उद्योगसम्बन्धी योजना वा गुरु योजना) मा यससम्बन्धी प्रावधानहरू तत्कालै राख्नुपर्ने देखिन्छ । साथै यी योजनाहरू कार्यान्वयनमा पनि विभिन्न सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहकार्य जुटाउनु उत्तिकै आवश्यक छ ।

सन्दर्भसूची

1. Shrestha, A.B., Wake, C.P., Mayewski, P.A. & Dibb, J.E. 1999. Maximum Temperature Trends in the Himalaya and its Vicinity: An Analysis Based on Temperature Records from Nepal for the Period 1971-94. *Journal of Climate*, 12: 2775-2786.
2. UNEP 2002. *Global Environment Outlook 3*. Nairobi, Kenya: United Nations Environment Program (UNEP).
3. CBS 2006. *Environmental Statistics of Nepal*. Kathmandu, Nepal: Central Bureau of Statistics.
4. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीतिगत निर्णयका लागि सहयोगी पुस्तिका: राष्ट्रिय प्र.सं.कोष, २००९.

यस नीतिपत्रमा उल्लेखित विषयहरूमा थप जानकारी चाहिएमा तल उल्लेखित व्यक्तिहरूलाई सम्पर्क राख्न सकिने छ ।

हरिराम कुटेत/डिमिच बजाल/हरि सुदामा
कार्बनएक्सल नेपाल
फोन नं. ९२२०७, काठमाडौं
फोन नं. ०१ ४४२०६३९

गणु सुवेदी / विषयच रामा
एल.एन.पी.
पो.ब.नं. १०६, काठमाडौं
फोन नं. ०१ ४४१००१०

धोला भट्टराई
स.प.उ. महासंघ
फोन नं. ०२१९, काठमाडौं
फोन नं. ०१ ४४०४२६२

बलराम कँडेल
स.प. महासंघ, वन विभाग
बबरमहल, काठमाडौं
फोन नं. ०१ ४२२४९०२

यस नीतिपत्र तयार गर्ने क्रममा हेमन्त जोशीबाट प्राप्त सुझावको लागि धन्यवाद दिनु चाहन्छौं ।